

موضوع شناسے عنصر زمان

در فقه معاملات

تألیف:

دکتر محمد تقی محبی

www.ketab.ir

دانشگاه امام صادق

انتشارات دانشگاه امام صادق (ع)
تهران: بزرگراه شهید چمران،
پل مدیریت
تلفکس: ۸۸۳۷۰۱۴۲
صندوق پستی ۱۵۹-۱۴۶۵۵
E-mail: isu.press@yahoo.com
فروشگاه اینترنتی:
www.ketabesadig.ir

موضوع‌شناسی عنصر زمان در فقه معاملات ■ تألیف: دکتر محمد تقی محبی ■ ناشر: دانشگاه امام صادق (ع)
چاپ اول: ۱۳۹۴ ■ قیمت: ۱۱۵۰۰۰ ریال ■ شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه ■ چاپ و صحافی: زلال کوثر
شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۲۱۴-۴۲۲-۵

همه حقوق محفوظ و متعلق به ناشر است.

سرشناسه: محبی، محمد تقی، ۱۳۴۲ -
عنوان و نام پدیدآور: موضوع‌شناسی عنصر زمان: در فقه معاملات /
محمدتقی محبی.
مشخصات نشر: تهران: دانشگاه امام صادق (ع)، ۱۳۹۴.
مشخصات ظاهری: ۲۸۸ ص.
قیمت: ۱۱۵۰۰۰ ریال شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۲۱۴-۴۲۲-۵
شناسه افزوده: دانشگاه امام صادق (ع)
شماره کتابشناسی ملی: ۳۸۰۸۸۳۱

فهرست مطالب

۱۱ سخن ناشر
۱۳ تقدیر و تشکر
۱۵ مقدمه
۲۱ فصل ۱. مفهوم‌شناسی عنصر زمان
۲۱ ۱-۱. زمان چیست؟
۲۳ ۲-۱. ویژگی‌های زمان
۲۶ ۳-۱. زمان در قرآن کریم
۲۷ ۴-۱. زمان از دیدگاه فلسفی
۲۸ ۱-۴-۱. آیا زمان وجود واقعی دارد؟
۳۵ ۲-۴-۱. زمان بُعدی از طبیعت است
۳۵ ۳-۴-۱. زمان از مشخصات است
۳۶ ۴-۴-۱. فرق زمان با وقت و أجل
۳۷ ۵-۱. مدیریت زمان
۳۸ ۶-۱. مفهوم کمیابی زمان
۴۰ ۷-۱. زمان به‌عنوان یک کالا
۴۳ ۸-۱. زمان در اقتصاد

- ۴۳..... ۱-۸-۱. زمان منطقی
- ۴۴..... ۲-۸-۱. زمان تاریخی
- ۴۵..... ۳-۸-۱. بلندمدت
- ۴۶..... ۹-۱. مدل‌های ایستا
- ۴۷..... ۱۰-۱. مدل‌های پویا
- ۵۰..... ۱۱-۱. تنزیل آینده و ترجیح حال
- ۵۲..... ۱۲-۱. تخصیص اقتصادی زمان
- ۵۴..... ۱۳-۱. انتخاب‌های بین‌زمانی
- ۵۵..... ۱۴-۱. نظریه ارزش مبادله
- ۵۷..... فصل ۲. ظرف زمان در فقه معاملات
- ۵۷..... ۱-۲. ظرف زمان در عقود
- ۵۸..... ۱-۱-۲. اطلاق عقد دلالت بر زمان حال دارد
- ۵۹..... ۲-۱-۲. نقش زمان در مقبوض به عقد فاسد
- ۶۲..... ۳-۱-۲. خیار حیوان در محدوده ظرف زمان
- ۶۴..... ۴-۱-۲. زمان و خیار تأخیر
- ۶۵..... ۵-۱-۲. خیار غبن نسبت به زمان انعقاد عقد
- ۶۷..... ۶-۱-۲. فوریت در اعمال خیار غبن
- ۶۸..... ۷-۱-۲. فرق بین غبن و غرر
- ۷۰..... ۸-۱-۲. زمان در تلف مال قرضی
- ۷۱..... ۹-۱-۲. الزام یا عدم الزام به زمان در قرض
- ۷۶..... ۱۰-۱-۲. زمان در حجر مدیون
- ۷۸..... ۱۱-۱-۲. زمان در ضمان
- ۸۰..... ۱۲-۱-۲. زمان در مضاربه
- ۸۲..... ۱۳-۱-۲. زمان در تحویل ثمن و مئمن

۸۷	فصل ۳. زمان، یکی از عناصر مجموعه اطلاعات.....
۸۷	۳-۱. ارزش اطلاعات.....
۸۸	۳-۱-۱. تقارن و عدم تقارن اطلاعات.....
۹۳	۳-۱-۲. نظریه قرارداد.....
۹۴	۳-۱-۳. انگیزه‌ها و اطلاعات.....
۹۵	۳-۱-۴. علامت دادن بازار.....
۹۶	۳-۱-۵. غربال کردن اطلاعات.....
۹۷	۳-۱-۶. ضمانت‌نامه در مقابله با عدم تقارن اطلاعات.....
۹۸	۳-۱-۷. کارآیی بازار مسلمین در سایه رضایت واقعی.....
۱۰۱	۳-۱-۸. ضرورت مجموعه اطلاعات در فقه معاملات.....
۱۰۴	۳-۱-۹. لزوم تعیین زمان در مجموعه اطلاعات.....
۱۰۵	۳-۱-۱۰. لزوم تعیین زمان در بیع.....
۱۰۵	۳-۱-۱۱. زمان در بیع سلف.....
۱۰۸	۳-۱-۱۲. زمان قید ادای مثنی نه ثمن.....
۱۱۰	۳-۱-۱۳. زمان در بیع نسیه.....
۱۱۲	۳-۱-۱۴. زمان در عقد اجاره.....
۱۱۵	۳-۱-۱۵. زمان در اختیار شرط.....
۱۱۷	۳-۱-۱۶. ابهام در بیع به دو ثمن.....
۱۲۰	۳-۱-۱۷. زمان در رهن.....
۱۲۲	۳-۱-۱۸. زمان صحت ضمانت.....
۱۲۳	۳-۱-۱۹. زمان در مزارعه.....
۱۲۴	۳-۱-۲۰. تنظیم قراردادها در ضوء تعالیم قرآنی.....
۱۲۷	فصل ۴. زمان مبنای تفاوت قیمت.....
۱۲۷	۴-۱. انواع بیع در بُعد زمانی.....

- ۱۲۹..... ۲-۴. جواز بیع نسبه.....
- ۱۲۹..... ۳-۴. زمان در بیع نسبه.....
- ۱۳۲..... ۴-۴. بازخرید کالا توسط فروشنده.....
- ۱۳۶..... ۵-۴. خرید و فروش نقد و پول.....
- ۱۳۷..... ۱-۵-۴. بیع صرف.....
- ۱۳۸..... ۲-۵-۴. خرید و فروش ارز.....
- ۱۳۹..... ۳-۵-۴. خرید و فروش اسکناس.....
- ۱۴۹..... ۶-۴. خرید و فروش دین.....
- ۱۵۴..... ۷-۴. خرید و فروش چک و سفته.....
- ۱۵۶..... ۸-۴. جریمه تأخیر تأدیه دین.....
- ۱۵۷..... ۱-۸-۴. تأخیر تأدیه دین از دیدگاه قرآن.....
- ۱۵۹..... ۲-۸-۴. دیدگاه فقهی جریمه تأخیر تأدیه دین.....
- ۱۶۵..... ۹-۴. زمان و کاهش ارزش پول.....
- ۱۸۰..... ۱۰-۴. ارزیابی مسأله جبران کاهش ارزش پول.....
- ۱۸۰..... ۱-۱۰-۴. دلایل و شواهد مخالفان.....
- ۱۸۹..... ۲-۱۰-۴. دلایل و شواهد موافقان.....
- ۱۹۳..... فصل ۵. موضوع‌شناسی و حکم‌شناسی زمان.....
- ۱۹۳..... ۱-۵. کلیاتی از موضوع‌شناسی و حکم‌شناسی فقهی.....
- ۱۹۷..... ۱-۱-۵. تفاوت موضوع فقه و موضوع فقهی.....
- ۱۹۸..... ۲-۱-۵. تعریف موضوع فقهی.....
- ۱۹۹..... ۳-۱-۵. رابطه موضوع و حکم.....
- ۲۰۰..... ۴-۱-۵. انواع موضوع.....
- ۲۰۳..... ۵-۱-۵. نقش عرف در تشخیص موضوع.....
- ۲۰۵..... ۶-۱-۵. ضرورت موضوع‌شناسی فقهی.....

۲۰۷.....	۵-۱-۷. تبدیل موضوع.....
۲۰۹.....	۵-۱-۸. اهمیت موضوع شناسی در تغییر حکم.....
۲۱۰.....	۵-۱-۹. لزوم تقلید از مجتهد زنده.....
۲۱۰.....	۵-۱-۱۰. موضوع شناسی وظیفه کیست؟.....
۲۱۳.....	۵-۱-۱۱. حکم شناسی فقهی.....
۲۱۵.....	۵-۲-۲. موضوع شناسی زمان در فقه معاملات.....
۲۱۸.....	۵-۲-۱. زمان در بخش حقیقی اقتصاد.....
۲۲۳.....	۵-۲-۲. زمان در بخش پولی اقتصاد.....
۲۲۹.....	فصل ۶. مطالعه موردی: بیع زمانی.....
۲۲۹.....	۶-۱. بیع زمانی یا سهم زمانی.....
۲۲۹.....	۶-۱-۱. تعریف و پیشینه بیع زمانی.....
۲۳۱.....	۶-۱-۲. جایگاه بیع زمانی در ابواب فقهی.....
۲۳۲.....	۶-۱-۲-۱. بیع زمانی و اجاره.....
۲۳۴.....	۶-۱-۲-۲. مالکیت زمانی و مالکیت شُاع.....
۲۳۸.....	۶-۱-۲-۳. مالکیت زمانی و وقف.....
۲۴۰.....	۶-۱-۲-۴. آراء فقها.....
۲۴۱.....	۶-۲. موضوع شناسی زمان در بیع زمانی.....
۲۴۳.....	۶-۳. ویژگی های مالکیت و بیع زمانی.....
۲۵۱.....	جمع بندی و نتیجه گیری.....
۲۵۹.....	اصلاح وجه التزام بانکی: دستاوردی عملیاتی.....
۲۶۵.....	خاتمه.....
۲۶۷.....	منابع و مأخذ.....
۲۷۷.....	نمایه.....

«بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ»
وَلَقَدْ آتَيْنَا دَاوُودَ وَسُلَيْمَانَ عِلْمًا وَهَآلَا أَلْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي
فَضَّلْنَا عَلَيَّ كَثِيرًا مِّنْ عِبَادِهِ الْمُؤْمِنِينَ
(قرآن کریم، سوره مبارکه النمل، آیه شریفه ۱۵)

سخن ناشر

فلسفه وجودی دانشگاه امام صادق (علیه السلام) که از سوی ریاست دانشگاه به کرات مورد توجه قرار گرفته، تربیت نیروی انسانی ای متعهد، باتقوا و کارآمد در عرصه عمل و نظر است تا از این طریق دانشگاه بتواند نقش اساسی خود را در سطح راهبردی به انجام رساند.

از این حیث «تربیت» را می توان مقوله ای محوری یاد نمود که وظایف و کارویژه های دانشگاه، در چارچوب آن معنا می یابد؛ زیرا که «علم» بدون «تزکیه» بیش از آنکه ابزاری در مسیر تعالی و اصلاح امور جامعه باشد، عاملی مشکل ساز خواهد بود که سازمان و هویت جامعه را متاثر و دگرگون می سازد.

از سوی دیگر «سیاست ها» تابع اصول و مبادی علمی هستند و نمی توان منکر این تجربه تاریخی شد که استواری و کارآمدی سیاست ها در گرو انجام پژوهش های علمی و بهره مندی از نتایج آنهاست. از این منظر پیشگامان عرصه علم و پژوهش، راهبران اصلی جریان های فکری و اجرایی به حساب می آیند و نمی توان آینده درخشانی را بدون توانایی های علمی -

پژوهشی رقم زد و سخن از «مرجعیت علمی» در واقع پاسخ‌گویی به این نیاز بنیادین است.

دانشگاه امام صادق (علیه السلام) در واقع یک الگوی عملی برای تحقق ایده دانشگاه اسلامی در شرایط جهان معاصر است. الگویی که هم‌اکنون ثمرات نیکوی آن در فضای ملی و بین‌المللی قابل مشاهده است. طبعاً آنچه حاصل آمده محصول نیت خالصانه و جهاد علمی مستمر مجموعه بنیان‌گذاران و دانش‌آموختگان این نهاد است که امید می‌رود با اتکاء به تأییدات الهی و تلاش همه‌جانبه اساتید، دانشجویان و مدیران دانشگاه، بتواند به مرجعی تمام‌عیار در گستره جهانی تبدیل گردد.

معاونت پژوهشی دانشگاه امام صادق (علیه السلام) با توجه به شرایط، امکانات و نیازمندی جامعه در مقطع کنونی با طرحی جامع نسبت به معرفی دستاوردهای پژوهشی دانشگاه، ارزیابی سازمانی - کارکردی آن‌ها و بالاخره تحلیل شرایط آتی اقدام نموده که نتایج این پژوهش‌ها در قالب کتاب، گزارش، نشریات علمی و... تقدیم علاقه‌مندان می‌گردد. هدف از این اقدام - ضمن قدردانی از تلاش خالصانه تمام کسانی که با آرمان و اندیشه‌ای بزرگ و ادعایی اندک در این راه گام نهادند - درک کاستی‌ها و اصلاح آنها است تا از این طریق زمینه پرورش نسل جوان و علاقه‌مند به طی این طریق نیز فراهم گردد؛ هدفی بزرگ که در نهایت مرجعیت مکتب علمی امام صادق (علیه السلام) را در گستره بین‌المللی به همراه خواهد داشت. (ان‌شاء‌الله)

ولله الحمد

معاونت پژوهشی دانشگاه

مقدمه

مفهوم مشترکی که از عنصر زمان^۱ در ذهن همگان وجود دارد این است که زمان متغیری است مستقل که به صورت دائمی و بدون هیچ گونه وقفه‌ای به سوی جلو در حال گذر است و هرگز توقف و بازگشتی برای آن متصور نیست. به دیگر سخن می‌توان گفت که «بیکان زمان»^۲ یک‌سویه است و هرگز دوطرفه نبوده و نخواهد شد.

به‌طور عکس، ویژگی مکان در این است که انسان به هر جهت و مسیری که اراده کند، می‌تواند حرکت نماید و یا از همان مسیری که قبلاً پیموده است، بازگردد و به صورت مکرر، امکان رفت و آمد از آن مسیر را برای خویش فراهم سازد. شبیه برخی از پدیده‌های فیزیکی که می‌توان در آزمایشگاه تکرار نمود و نتایج آزمایش‌های متعددی را با هم مقایسه کرد. لکن عنصر زمان هیچ‌یک از این ویژگی‌ها را ندارد و تحت هیچ شرایطی قابل بازگشت به دوره زمانی گذشته یا امکان تکرار آن نیست؛ بلکه هر بُرش کوچکی از زمان، لحظه و آن جدیدی است که کاملاً متفاوت از اجزای گذشته خویش می‌باشد.

بر این اساس هر بُره‌ای از زمان که برای انجام کاری مورد استفاده قرار گیرد، آن زمان به اتمام رسیده و امکان استفاده مجدد از مقطع زمانی مزبور برای انجام کار دیگری منتفی است. این محدودیت از آنجا ناشی می‌شود که زمان به معنی کامل کلمه عنصری «یک بار مصرف»^۱ است. به عبارت دیگر در ادبیات اقتصادی، می‌توان از عنصر زمان به «منابع کمیاب»^۲ و «تجدیدناپذیر»^۳ تعبیر کرد که همین امر موجب اهمیت بیشتر این منبع و ارزشمندی آن در مقایسه با دیگر منابعی است که در اختیار انسان است؛ زیرا از دست‌دادن آن، یا عدم بهره‌برداری به موقع و بهینه از آن به معنی اتلاف فرصت‌هایی است که غیرقابل جبران خواهد بود. پس می‌توان گفت که عنصر زمان یکی از عناصر بنیادین در درک بهتر مفهوم «هزینه فرصت»^۴ و «هزینه غیرقابل بازگشت»^۵ است؛ زیرا هیچ تبدیلی برای آن متصور نیست. بنابراین به‌کارگیری زمان، نیازمند صرفه‌جویی جدی و استفاده بهینه در بهره‌مندی از آن است. به همین جهت یکی از عوامل مؤثر در موفقیت انسان‌ها، چه در زندگی شخصی و چه در ابعاد اجتماعی و فعالیت‌های اقتصادی، مدیریت صحیح و برنامه‌ریزی امور در بستر زمان است.

در وادی امر، آنچه که از واژه زمان به ذهن هر انسانی متبادر می‌شود، مسأله «طول زمان»^۶ است که کاربرد گوناگونی در علوم مختلف دارد و به همین سبب با ابزار و معیارهای گوناگونی اندازه‌گیری می‌شود. اما باید دانست که زمان علاوه بر دارا بودن بُعد طولی، ابعاد مفهومی دیگری نیز دارد که تا حدی مغفول مانده است. به عنوان مثال با اندک دقتی در پدیده‌های اجتماعی به‌ویژه در علم اقتصاد در می‌یابیم که نقش عنصر زمان در این

-
1. Non-Durable Good
 2. Scarce Resources
 3. Unrenewable Resources
 4. Opportunity Cost
 5. Sunk Cost
 6. Length of Time

پدیده‌ها، به مراتب فراتر از بُعد طولی زمان است؛ چرا که فرآیندهای اقتصادی در کل یک پدیده فیزیکی به‌شمار نمی‌آیند تا تأثیر عنصر زمان یا به‌تعبیر دقیق‌تر طول زمان در آنها، همانند پدیده‌های فیزیکی مورد ارزیابی و سنجش قرار گرفته و با وسایلی چون ساعت یا به کمک پیشرفته‌ترین کورنومترهای موجود اندازه‌گیری شود که در اصطلاح علم فیزیک به این شکل از عنصر زمان «زمان نیوتنی»^۱ یا «زمان نجومی»^۲ اطلاق می‌شود؛ بلکه عنصر زمان در علمی مانند علم اقتصاد از ویژگی‌های مهم‌تری برخوردار است که ضروری است تا تأثیر سایر ابعاد مختلف آن در پدیده‌های اقتصادی، به‌طور مستقل و با دقت بیشتری مورد تحقیق و بررسی قرار گیرد. زیرا در علم اقتصاد پدیده‌های متعددی وجود دارد که با عنصر زمان گره خورده است و بدون شک شناخت دقیق و کامل یک پدیده، زمانی امکان‌پذیر خواهد بود که نسبت به تمامی اجزای آن و روابط بین اجزا با یکدیگر و روابط هر پدیده با پدیده‌های دیگر، شناخت لازم به‌دست آید و این مهم منوط به شناخت دقیق نقش عنصر زمان در چنین پدیده‌هایی است. به‌همین جهت تحلیل نقش و جایگاه عنصر زمان از دیدگاه اقتصاد اسلامی نیز از اهمیت به‌سزایی برخوردار است، لکن اکثر تحقیقات و پژوهش‌های گسترده‌ای که در دوران معاصر در خصوص عنصر زمان از دیدگاه و تحلیل فقهی به چشم می‌خورد، غالباً در چارچوب موضوع معروف و با اهمیت «نقش زمان و مکان در اجتهاد»^۳ است که حاکی از پویایی اجتهاد در مذهب تشیع در پاسخ‌گویی به مسائل مستحدثه‌ای است که مسبوق به

۱. Newtonian Time: (۱۹۸۵)، ص ۵۴-۵۶ به نقل از کرن آی وان ص ۱۳۵)

2. Sidereal Time

۳. برای مطالعه در این خصوص به کتاب: اسلام و مقتضیات زمان تألیف استاد شهید مطهری و همچنین مجموعه مقالات کنگره بررسی مبانی فقهی امام خمینی (ره): «نقش زمان و مکان در اجتهاد»: سال ۱۳۷۴ مراجعه شود.

سابقه نبوده و در احکام و دستورات اسلامی حکم مشخصی برای آن وجود ندارد. بدیهی است، هدف اسلام نیز مانند سایر ادیان، برایی حکومت الهی و تشکیل جامعه‌ای مبتنی بر احکام و دستورات تعالی‌بخش آسمانی است و این مهم در عصر غیبت، تنها در بستر فقهی پویا و با ترسیم برنامه‌ای متقن برای رشد و پیشرفت جامعه مسلمین و برطرف کردن معضلات احتمالی آن تحقق خواهد یافت که «نقش زمان و مکان در اجتهاد» بیانگر چنین هدفی است.

به همین سبب در تاریخ تطورات فقهی از آغاز عصر غیبت تاکنون، شاهد موارد متعددی از وسعت نظر فقهای امامیه در برخورداری از همین موضوع هستیم. به عنوان مثال در دوران معاصر می‌توان به فتوای تحریم تنباکو توسط میرزای شیرازی (ع)، تعطیلی موقت فریضه حج توسط امام خمینی (ع) بعد از کشتار حجاج ایرانی در مکه (سال ۱۳۶۶ش)، جواز خرید و فروش خون جهت تزریق به بیماران، اباحه بازی شطرنج به عنوان یک ابزار ورزش فکری و امثال آن اشاره کرد که نمونه‌های بارزی از تأثیر «نقش زمان و مکان در اجتهاد» از دیدگاه فقه شیعه است.

اما با نگاه دقیق‌تری در نمونه‌های فوق و دیگر موارد مشابه، درمی‌یابیم که در همه این موارد تحولاتی در ابعاد زمانی، مکانی یا محتوایی یک موضوع رخ داده و موجب شده است تا موضوع قبلی به موضوع جدیدی تبدیل گردد؛ به عبارت دیگر موضوع مورد بحث در زمان فعلی، نسبت به موضوع معهود در زمان قبل، دچار تغییرات اساسی شده است که کاملاً با یکدیگر تفاوت ماهوی دارند. همچنین براساس ادبیات فقهی و اجتهادی، هر «موضوع فقهی»، مهبط «حکمی فقهی» است و هر حکمی با بقای موضوع، باقی است و با تغییر یا از بین رفتن موضوع، حکم مربوط نیز تغییر خواهد کرد. پس قهراً هر زمانی که موضوع جدیدی حادث شود و حکم جدیدی را طلب کند: بر فقیه‌آگاه به زمان و مکان واجب می‌شود تا در فتوا یا حکم قبلی خود تجدید نظر کرده و فتوای جدیدی متناسب با شرایط کنونی

موضوع صادر نماید.

براین اساس می‌توان گفت که اصطلاح متعارف «نقش زمان و مکان در اجتهاد» مفهومی است که از یک «دیدگاه کلان» می‌تواند تمام موضوعات غیر ثابت فقهی را در برگیرد تا چنانچه موضوعی در بستر تغییرات زمانی یا مکانی به گونه‌ای دچار تغییر و تحول شود که موضوع جدید، کاملاً متفاوت از موضوع قبلی باشد، حکم قبلی نسبت به موضوع جدید تغییر کرده و متناسب با موضوع جدید، حکم جدیدی صادر می‌گردد.

اما موضوع و محور اصلی این کتاب کاملاً متفاوت از مفهوم کلی «نقش زمان و مکان در اجتهاد» است. این کتاب بر آن است تا از «دیدگاه خرد» هر یک از عقود معاملات که عنصر زمان در فرآیند فقهی آن، به‌عنوان یکی از عناصر جدایی‌ناپذیر و از ارکان عقد معامله به حساب می‌آید را به‌صورت مجزا مورد مطالعه و تحلیل قرار دهد و به دنبال آن است تا تأثیر عنصر زمان را در صدور حکم مربوط تبیین نماید. بدیهی است که از دیدگاه خرد، نقش عنصر زمان در هر عقدی ممکن است متفاوت از دیگری باشد که از فصل دوم به بعد به‌صورت موردی بحث خواهد شد. بنابراین مسیر و محور پژوهشی این کتاب کاملاً متفاوت از مفهوم معروف قبلی یعنی «نقش زمان و مکان در اجتهاد» است. لذا امیدوار است تا با عنایت الهی و با استخراج نقش‌های متفاوت زمان در فقه معاملات، بتوان به یک جمع‌بندی قابل قبولی از جایگاه زمان در فقه معاملات دست یافت و تصویر روشن‌تری از نقش عنصر زمان در فقه‌الافتصاد و موضوعات نوین اقتصادی ارائه داد.

شایان ذکر است، بسیاری از مسایل مستحدثه و مبتلا به جامعه مسلمین که دائماً در مسیر اجرای احکام اسلامی مطرح می‌شود، نیازمند تحقیق و تفحص فقهی توسط فقها و تطبیق آن با مبانی و اصول اسلامی است که در بیشتر موارد صدور حکم یا فتوای جدیدی را طلب می‌کند. از آنجا که برخی از مسایل مستحدثه، معاملات مدت‌داری است که هر یک به‌نوعی با عنصر

زمان در ارتباط است و در عناوین متعارف فقهی و فقه معاملات مشاهده نمی‌شود، لذا فقها می‌توانند با به‌کارگیری قواعد عامه و اصول استنباط فقهی و با بهره‌مندی از شناخت لازم نسبت به نقش متفاوت عنصر زمان در فقه معاملات، نسبت به صدور فتوای مربوط اقدام نمایند. بدیهی است که موضوع‌شناسی عنصر زمان در فقه معاملات، تأثیر به‌سزایی در حکم‌شناسی فقهی آن خواهد داشت. زیرا مفهوم عقود در باب معاملات از جمله موضوعات عرفی است که شارع مقدس آن را امضاء نموده است، نه این‌که موضوعی شرعی و تأسیسی در اسلام بوده باشد و به‌عنوان یک حقیقت شرعی به حساب آید که مفهوم و صفات آن از سوی شارع تعیین شده باشد. بدین جهت هر عقد یا معامله جدید مدت‌داری که در جامعه مسلمین مطرح شود، در بدو امر نیازمند موضوع‌شناسی فقهی است که طبق فرآیندی که در استنباط احکام وجود دارد، عرف عام و عرف خاص یا خبرگان هر رشته نیز می‌توانند در شناسایی موضوع جدید برای فقها راهگشا باشند.

بدیهی است استخراج نقش و جایگاه عنصر زمان در فقه معاملات که به‌عنوان یکی از رشته‌های اتصال و اشتراک این عقود با یکدیگر به حساب می‌آید، گام جدیدی در بستر تحقیقات اقتصاد اسلامی است که برای اولین بار به‌صورت مستقل در قالب این کتاب منتشر می‌شود و اولین گامی است که مسبوق به سابقه نیست و به همین عنوان هر گام اولی خالی از اشکال نخواهد بود. لذا هرگونه تذکر مشفقانه اندیشمندان محترم را برای اصلاح و تکمیل موضوع در آینده، به دیده منت پذیرا خواهد بود.

از درگاه ایزد منان تقاضا دارد تا این بضاعت مزجات را در تحقق اهداف اقتصاد اسلامی مؤثر قرار دهد.

ومن الله التوفیق و علیه التکلان